

2021

PACIFIC ISLANDER VACCINE TOOLKIT

Fact Sheet & Frequently
Asked Questions

WOVEN WITH ELDERS

CONTENTS

NGAAHI FAKAMATALA KUO FAKAMO'ONI:

TAUMU'A 'OKU 'IKAI LELEI KI HE MO'UI MOE NGAAHI LELEI 'E MA'U KAPAU 'E HUU MALU'I

- *Koe mahaki tu'uma'u pe koe sino 'oku 'iai 'ae mahamahaki*
- *Fakalalahi ange 'ae uesia e mahaki he matakali 'otu motu Pasifiki*
- *Kia kitautolu oku mahamahaki 'a e konga malu'i sino pea mo pukengofua 'ihe to'u mahaki*
- *Folo fo'i 'akau fakataha moe huhu malu'i*

KOE NGAAHI LAU FEKAU'AKI KI HE HUU MALU'I MOE COVID-19 'OKU 'IKAI FAKAPAPAU MO FAKAMO'ONI

- *'Oku lava nai ke te puke he COVID-19 mei he huhu malu'i?*
- *Ko 'eku fanongo, 'oku 'osi malu'i kita mei he COVID-19 'okapau kup ke 'osi puke kita ki mu'a...*
- *'E lava nai 'a e huhu malu'i ko eni 'o liliu pe fakafetongi ha me'a 'i ho'o DNA?*

MALAVA MA'U KIHE HUU MALU'I MO HONO TAIMI TUKUATU

NA'E TALAMAI 'E NI'IHI IA KE 'OLEVA 'E KU MA'U E HUU MALU'I KAU TALI PE...

- *Kau Talafekau Fakafalala*
- *'Oku 'ikai koe fuofua fe'ao eni ia 'a e kakai 'o e 'otumotu Pasifiki mo ha to'u mahaki pehe ni...*

KOE HA HONO MAHU'INGA 'E KU MA'U E HUU MALU'I?

NGAAHI FEHU'I ANGA MAHENI:

- *Koe ha 'a 'aku 'e fai kimu'a pea fai e huhu malui?*
- *Oku lelei 'ae huhu malu'i ko 'eni?*
- *Ko e 'aho fe pe ko fe'ia nai 'a e feitu'u teu ma'u ai 'ae huhu malu'i ko 'eni?*
- *Ngaahi naunau teu to'oto'o mai 'ihe 'aho huhu malu'i?*
- *'Ihe 'osi 'ae huhu malu'i, koe ha e fa'ahinga ongo teu ma'u?*
- *Koe ha 'a'aku 'e fai 'i he 'osi 'a e huhu malu'i?*

PACIFIC ISLANDER VACCINE TOOLKIT NGAAHI FAKAMATALA KUO FAKAMO'ONI

'Okapau 'oku te'eki fai ha'o lave'i kihe ngaahi me'a ni, 'OKU MAHU'INGA MO PELEPELENGESI 'A HONO MALU'I KO E MEI HE MAHAKI!

Tau tefito eni ki he 'etau kau to'ulekeleka mo le'ole'ohi 'a 'e nau mo'ui ke toe loloa ange, kae pehe foki kiho tau matakali mei he 'otu motu Pasifiki! Ko ho'o talafakatataa 'e tongi ia 'iho famili, komiuniti pea koe fakaloto lahi mo poupou kihe huhu malu'i ko 'eni foki. Koe mo'ui koe me'a'ofa ma'oni'oni mo pelepelengesi pea 'oua tetau faka lotosi'i koe 'uhiaa ko 'etau feinga ke malu'i 'a hotau kaha'u mo 'e tau anga tukufakaholo fakalukufua 'i he fonua ni. Koe ngaahi tokoni fakamatala eni fekau 'aki moe huhu malu'i pea 'e 'omi ma'u pe 'a e ngaahi tokoni fakamuimitaha.

TAUMU'A 'OKU 'IKAI LELEI KI HE MO'UI MOE NGAHI LELEI 'E MA'U KAPAU 'E HUU MALU'I

Koe mahaki tu'uma'u pe koe sino 'oku 'iai 'ae mahamahaki

Koe Potungaue Fakafonua Tokangaekina kihe ta'ota'ofi mo malu'i e mafola 'ae mahaki (CDC) 'oku fakahā 'a kinautolu ko eni 'oku nau mahamahaki pe sino vaivai, 'oku faingofua ke hu 'ae mahaki hangee koe COVID-19:

- Kanisā
- Kofua
- Faka e atamai
- Mahamahaki e mafu
- Fu'u sino 'o 'ikai tatau moe anga fakamo'uilelei
- Mahamahaki e konga malu'i sino koe 'uhiaa kuo 'osi 'iai e mahaki tu'uma'u, pea 'oku vaivai ke toe hu atu ha mahaki fo'ou kiai.
- Feitama
- Mahaki kihe hui
- Ifi tapaka pe sikaleti
- Suka
- Mahaki hela
- Mahaki kihe 'ulu pe koe 'Uto
- Mahamahaki kihe ma'ama'a
- Toto ma'olunga
- Loto ngalongalo
- Mahaki 'a e 'ate
- Mahaki kihe toto

Kapau 'oku 'ikai ke 'iai ha fepaki pe kaunga kovi ha huhu malu'i kia koe, 'oku pehe meivhe va'a 'oe CDC, 'e lava pe keke huhu malu'i mRNA COVID-19.

Fakalalahi ange 'ae uesia e mahaki he matakali 'otu motu Pasifiki

'I he fonua ni fakakatoa, ko e matakali pe kakai 'o e 'Otumotu Pasifiki pe 'oku fakalalahi taha ai e ma'u mahaki, a'u kihe pekia mei he COVID-19, pea 'oku liunga 4 ia 'o lahi ange 'i ha ngaahi matakali kehekehe.

Koe 'uhiaa koe ngaahi palopalema fakae sisitemi 'a e potungaue mo'ui, ngaahi falemahaki, 'u kiliniki moe to mai 'ae COVID-19, 'oku fu'u mahu'inga ke tau faka'aonga'i 'a e huhu malu'i ke tokoni ki hono ta'ota'ofi e kolonavailasi 'i he'ene kei taimi.

Kia kitautolu oku mahamahaki 'a e konga malu'i sino pea mo pukengofua 'ihe to'u mahaki

Ki he tokotaha 'oku 'osi mahamahaki, 'oku fai e tokanga makehe 'ae potungaue mo'ui ke nau 'uluaki kau he huhu malu'i ko 'eni ki he COVID-19

Koe 'i he tu'u moe fakamatala 'ae potungaue mo'ui kihe mo'ui 'ae kakai, 'oku te'eki ke fakapapau'i pe 'oku lelei 'ae huhu malu'i koe mRNA, kae tautau tefito kia kinautolu oku mahamahaki.

'E malava pe foki ke fakasi'isi'i e ola 'a e konga malu'i sino 'i hono tali e huhu malu'i

Folo fo'i 'akau fakataha moe huhu malu'i

'Oku matu'aki mahu'inga keke fetu'utaki kiho'o toketā kimu'a pea ke ma'u e huhu malu'i, 'okapau 'oku ke folo fo'i'akau ki ha mahaki kehe.

KOE NGA AHI LAU FEKAU'AKI KI HE HUH MALU'I MOE COVID-19 'OKU 'IKAI FAKAPAPAU MO FAKAMO'ONI

'Oku lava nai ke te puke he COVID-19 mei he huhu malu'i?

He 'ikai teke ma'u 'ae COVID-19 mei he huhu malu'i. 'Oku 'ikai ke 'iai 'ae vailasi oku ne fakatupu 'ae COVID-19 'i he 'elito 'a e huhu malu'i.

Ko 'eku fanongo, 'oku 'osi malu'i kita mei he COVID-19 'okapau kup ke 'osi puke kita ki mu'a...

'Oku 'ikai ke ma'u tu'o taha pe koe he COVID-19 'o pehee teke nofo fiemalie, pe teke 'ikai toe puke.

'E lava nai 'a e huhu malu'i ko eni 'o liliu pe fakafetongi ha me'a 'i ho'o DNA?

Oku 'ikai liliu 'e he huhu malu'i mRNA COVID-19 (Moderna & Pfizer) 'a ho'o DNA pe mape tukufakaholo. 'Oku 'ikai hū e huhumu'ia ia ki he 'elitō 'aē 'oku tauhi ai e DNA pea 'ikai lava ai ke ne liliu ha me'a ai. Ko e me'a tatau pē 'oku hoko 'i he huhu malu'i viral vector COVID-19 'a e (Johnson & Johnson), he 'oku 'ikai fio ia mo ho'o DNA.

MALAVA MA'U KI HE HUHU MALU'I MO HONO TAIMI TUKUATU

Koe taimi ke tuku atu ki hano faka'aonga'i

Mahalo pe kuo ke 'osi mea'i e ngaahi palopalema kehekehe fekau'aki mo hono tufaki e huhu malu'i mo kinautolu 'oku ngofua ke ma'u. 'I he taimi ni, 'oku kei fai 'a e ngaue lahi mei he ngaahi potungaue mo'ui fakaekolo, ki hono fakakakato hono fokotu'u faingamalie ke a'usia 'a e ngaahi huhu malu'i ki he kakai.

Ko kitautolu, kakai mei he 'otumotu Pasifiki 'oku nau nofo 'ihe fonua ni, 'oku tau kau ki he kulupu 'e 'uluaki fakahoko kiai 'ae huhu malu'i. Ko hono 'uhinga, 'oku tau kau 'i he matakali 'oku fakalalakaka taha kiai 'ae puke 'ihe mahaki pea a'u kihe fakalahilahi mole 'ae mo'ui mei he COVID-19.

Feitu'u 'oku fai ai 'ae huhu malu'i

Koe taha e tokoni kia kinautolu ke kumi 'ae ngaahi feitu'u 'oku fai kiai 'ae huhu malu'i, kuo fokotu'u mai 'e he potungaue mo'ui 'ae uepisaiti koe [VaccineFinder](#). Koe me'angaue ko eni, koe tokoni ke fakalava hono ma'u ha feitu'u huhu mhalu'i ofi kiho 'api nofo'anga. 'Ikai ngata ai, 'oku lava pe ke fetu'utaki ki he kautaha tokoni ki he kakai mei he 'otumotu Pasifiki 'a ia 'oku ofi taha ke nau tokoni ki ho'o fekumi apoinimeni.

NA'E TALAMAI 'E NI'IHI IA KE 'OLEVA 'E KU MA'U E HUU MALU'I KAU TALI PE...

Kau Talafekau Fakafalala

'Oku mahino mai pe 'oku 'iai 'ae fakaveivei ua kihe huhu malu'i COVID-19. Koia ai 'oku mau fie tokoni atu ki hono mahino tonu 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki moe huhu malu'i, koe 'uhiaa koe kau lelei aipe ia ki hono malu'i koe kae pehee foki ki he kaha'u ho famili.

Vakai hake leva kihe ngaahi vahevahe moe fa'ufa'u lelei mei he kau taki mo e ma'u lākanga ko eni mo 'e nau fai fononga 'i hono fepōtalanoa'i 'a e tu'utu'uni fakaefamili ke nau ma'u 'a e huhu malu'i.

'Oku 'ikai koe fuofua fe'ao eni ia 'a e kakai 'o e 'otumotu Pasifiki mo ha to'u mahaki pehe ni...

...koe 'uhiaa na'e tau'i 'a e to'u mahaki ko ia 'aki 'a e huhu malu'i! Ko hono ta'ofi 'a e to'u mahaki ko eni 'a ho tau kuonga ni, 'e toe fai pe ia 'aki 'a e huhu malu'i moe ngaahi founa anga maheni ka e faka'auha ai pe 'a e COVID-19. 'I he ngaahi ta'u ki mu'a, koe ngaahi mahaki hangee koe huhunu, misele, moe polio 'oku 'iloa ia 'i hotau hisitōlia he na'e mole ai e mo'ui e kakai tokolahi. Ka na'e toki ta'ota'ofi foki 'a e ngaahi mahaki ko ia koe 'uhia koe ngaahi naunau hange koe huhu malu'i. Koe momeniti tatau eni 'a ho tau kuonga pea 'oku mahu'inga ke tau fepikinima mo ngaue fakataha ke fakata'ofi mo faka'auha ai leva 'a e mahaki fakalilifu ko eni koe COVID-19.

Koe huhu malu'i ko 'eni, oku ngaue fakataha ia moe konga malu'i sino, 'a ia 'oku ne tau'i mo fakahaofi kita mei he ngaahi mahaki kehekehe. Pea koe toe ngaahi sitepu 'eni 'e tokoni! Tui ma'u pe me'a malu'i fofonga 'oku ne 'aofi ho ihu pehee kiho ngutu (hufanga he fakatapu), faka'ehi'ehi mo fakamama'o 'aki 'e fute 'e 6 kae tautefito kia kinautolu 'oku 'ikai kemou nofo 'ihe fale tatau. Kau pe ia he tokoni ke fakangatangata e mafola 'ae COVID-19.

Kuo fakahā mei he ngaahi fekumi mo fakatoto 'a e huhu malu'i ni, 'oku lava lelei 'aupito 'ae huhuni kene ta'ota'ofi 'a e COVID-19 mei 'iate kita. Hili ange ia, 'oku toe ola lelei foki 'a e huhu ni 'i hono fakasi'isi'i mo holoki 'a e ongo'i puke 'o kapau 'e kei ma'u kita he COVID-19. Koe me'a lahi 'oku faitokanga ki ai, ke malu'i kita mei he mate he koe me'a fakamanavahe lahi taha ia kia kinautolu 'oku feinga ke fakaa'u 'a e huhu ni ki ho tau kakai.

KOE HA HONO MAHU'INGA 'EKU MA'U E Huhu MALU'I?

Koe 'uhi 'oku ngaue!

- 'I he fonua ni (koe Moderna, Pfizer, moe Johnson & Johnson) koe huhu malu'i koe 'eni 'oku ne tokoni lahi 'aupito ki hono ta'ota'ofi 'ae ma'u 'eha tokotaha e COVID-19.
- Koe huhu malu'i 'oku ne tokoni lahi kia kita ke 'oua tete puke lahi 'ihe COVID-19 pea 'oku 'ihe peseta e 95% 'a 'ene malohi kihono ta'ofi e mahaki, oku mahu'inga ia kiho'o mo'ui.

Koe 'uhiaa oku ne malu'i koe!

- Kapau oku 'iai ha'o mahaki tu'uma'u pe 'oku mahamahaki ho konga malu'i sino pea 'oku 'ikai keke ma'u 'a e huhu malu'i, 'e toe faingata'ia ange ho sino ke tau'i 'a e COVID-19 kapau teke puke.
- Ko e kau to'ulekeleka mo kinautolu 'oku nau mahamahaki, 'e faingofua ange 'a e huu 'ae COVID-19 kiho nau sino 'o kapau 'oku te'eki ke ma'u 'a e huhu malu'i. Koe me'a mahu'inga 'e taha, kuo pau ke ma'u 'a e huhu hoani 'okapau 'oku ke ma'u 'a e huhu Moderna pe koe Pfizer.
- Ko hono tu'u he taimi ni, 'oku te'eki ke fakapapau pe 'oku te malu 'okapau 'oku te 'osi ma'u kita he COVID-19 'i ha taimi ki mua'a. Koe taha eni 'a e ngaahi me'a 'oku mahu'inga ai ke ma'u ai 'a e huhu malu'i.

NGAAHI FEHU'I ANGA MAHENI

Koe ha 'a 'aku 'e fai kimu'a pea fai e huhu malui?

- Kihe ngaahi kulupu fakatahataha, koe faingamalie lelei eni ke fai ha lotu fakafeta'i mo fehufia 'aki
- Fevahevahe'aki moe ngaahi kulupu 'oku ke falala pe kau ki ai, lava pe ke fai ha fetokoni'aki koe 'uhiaa ke 'oua teke ilifia pe manavasi'i 'i he taimi 'oku ke teuteu ai ki he apoinimeni.
- Tauhi ma'u pe keke inu vai moe maloloo ho sino 'i he taimi kuo 'osi ai ho'o huhu malu'i. Pea 'oku kau ia kihe tokoni lahi pea moe mo'ui lelei ai ho sino.

Oku lelei 'ae huhu malu'i ko 'eni?

- 'Oku te'eki ke mole ha mo'ui tupu mei he huhu malu'i ko eni ka kuo mole 'a e toko nima kilu ua mano tupu ia mei he mahaki ni pea 'oku kei mole pe 'a e mo'ui toko lahi he 'aho kotoa ki he COVID-19. Hili ange ai, ko 'e tau kakai mei he 'Otumotu Pasifiki 'oku pehee 'e lahi ange 'ae mole e mo'ui mei he mahaki ko 'eni 'ihe kakai matakali kehekehe. Ka 'ihe 'etau fai 'a e huhu malu'i ko 'eni koe toe malu ange ia mo toe fakalaka laka ange 'ae mo'ui mei he to'u mahaki fakalilifu ko 'eni.
- Koe ngaahi huhu malu'i ko eni (Moderna, Pfizer moe Johnson & Johnson) ne fai 'ae tesi kihe kulupu koe 'ahi'ahi. Pea kuo 'osi fai 'a e fekumi lahi mo fakafehu'ia ki ha anga 'o e ngaahi tesi, kulupu 'ahi'ahi, pea moe fotunga 'oe huhu malu'i foki. Ka 'i he vakai 'e he ongo Potungaue fakafonua lalahi ko 'eni 'a e CDC moe FDA (malu'i

kihe mo'ui fakalukufua 'ae kakai) kuo na fakatu'utu'uni lo ua 'oku mahu'inga ketau faka'aonga'i 'ae huhu malu'i ko 'eni ke tokoni ki hono ta'ota'ofi 'a e vailasi COVID-19.

- Koe huhu malu'i ko eni 'oku 'ikai ko ha vailasi ne 'omi mei ha sino 'o ha taha, pea 'e 'ikai kene fakatupu 'ae COVID-19 'i ho sino. Pea koe ongo kalasi huhu malu'i e 2 ko 'eni (Moderna moe Pfizer), 'oku na ngaue kehe kehe ka oku tatau pe 'ena tau'i e COVID-19 'i ho tau sino.

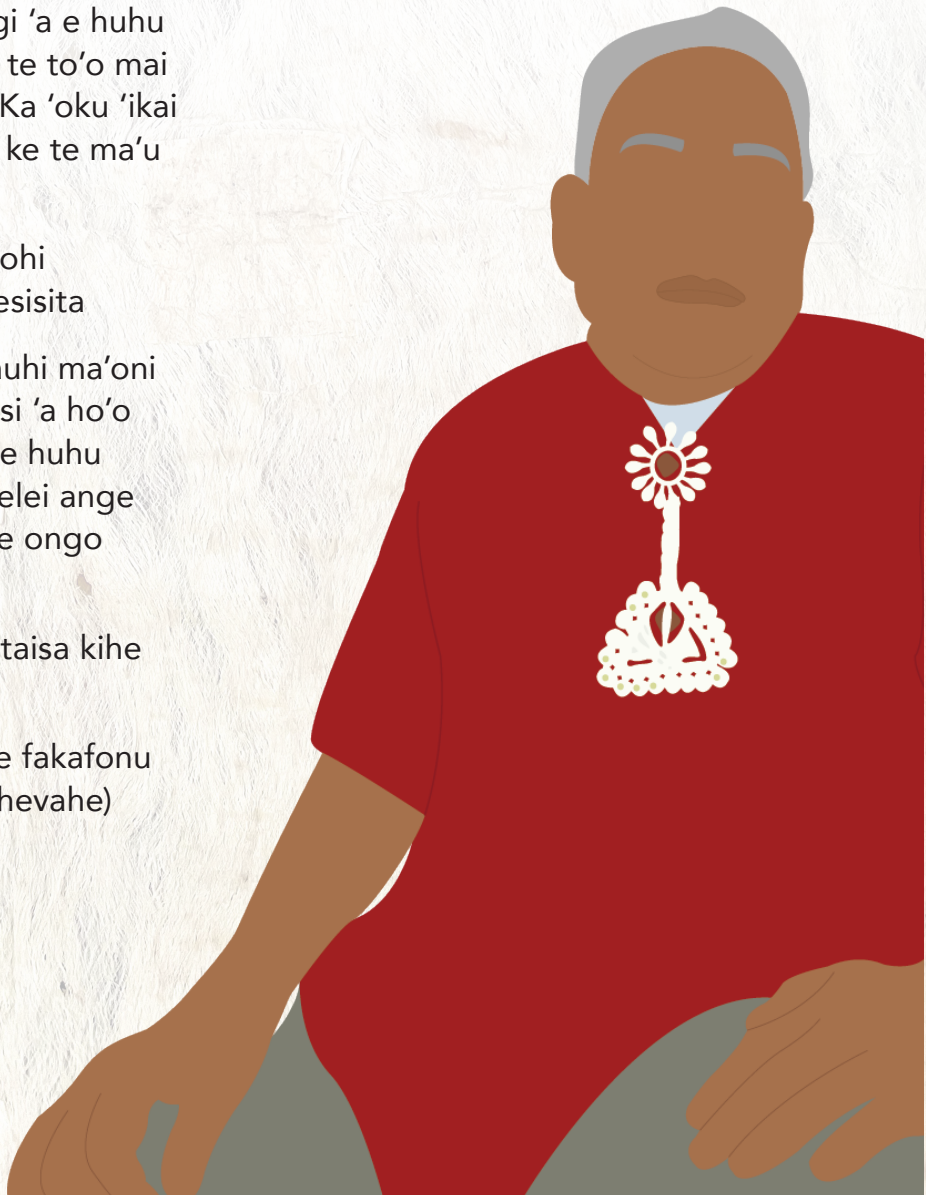
Ko e 'aho fe pe ko fe'ia nai 'a e feitu'u teu ma'u ai 'ae huhu malu'i ko 'eni?

- Fetu'utaki pe ki he 'ofisi ho'o toketa, pe ko ho'o potungaue mo'ui ke fakafehu'i ki he ngaahi feitu'u keke fetu'utaki kiai ke 'ai ha'o apoinimeni.
- Koe me'a lelei ke te lesisita mo ha taha 'oku mou nofo fakataha 'iho 'api nofo'anga, pe koe kole kiha'o kaungame'a ke mo fevahevahe'aki.
- Koe tanaki atu pe, ka 'okapau oku ke fie ma'u 'a e huhu malu'i, 'oku fakaafe atu ke ke fetu'utaki pe ki he ngaahi 'ofisi fakafeitu'u ko 'eni 'oku ha atu 'i lalo ke nau tokoni atu
- Hawai'i - Papa Ola Lokahi
- Olikoni - UTOPIA PDX
- Uasingatoni - Pacific Islander Community Association of WA

Ngaahi naunau teu to'oto'o mai 'ihe 'aho huhu malu'i?

- 'Oku kole atu eni ke palani fakafuofuo ho 'aho 'apoinimeni he 'oku 'i ai 'a e toe fakafonu foomu 'i ho a'u atu ki he feitu'u fai huhu pea 'oku toe 'i ai foki moe piliote tali minite 'e 15 he 'osi hono ma'u 'a e huhu malu'i. Me'a faka'osi pe, ke te faka'aonga'i 'a e restroom ki mu'a ho taimi ke 'oua 'e fepaki nai mo ho'o apoinimeni.
- Pukepuke mai pe ho'o ID mei he pule'anga (ID Uasingatoni, laiseni faka'uli, pe ko e pasippooti)
- Kaati Inisiua – 'oku ta'e totongi 'a e huhu malu'i ka koe me'a lelei pe ke te to'o mai 'e te kaati inisiua na'a 'aonga. Ka 'oku 'ikai ha'o kaati. 'oku kei malava pe ke te ma'u 'a e huhu malu'i.
- Pukepuke mai pe mo ha toe tohi fakamo'oni oku fiema'u kihe lesisita
- Koe me'a lelei 'aupito ke te tauhi ma'oni hoto kaati huhu malu'i 'i he 'osi 'a ho'o huhu 'uluaki (tautefifo eni ki he huhu Moderna moe Pfizer). 'E toe lelei ange kapau 'oku te faitaa'i lo ua 'a e ongo faha'i ho'o kaati na'a mole.
- Me'a malu'i fofonga moe senitaisa kihe la'i nima
- Naunau keke faka'aonga'i kihe fakafonu foomu (peni pe ko ha peni vahevahe) moe pepa
- Hina vai mo ha ki'i me'atokoni faka mamalohi
- Pukepuke mai ha ki'i tohi pe ko ha nusipepa pea fakafonu ho maka ki ho'o telefoni telia na'a fuoloa ho tali.
- Koe 'aho faka hisitolia 'eni kia ko e mo ho'o famili! Tui ha vala lelei fai pea 'ai mo ha'o faita ke tuku tauhi kihe kaha'u.

'Ihe 'osi 'ae huhu malu'i, koe ha e fa'ahinga ongo teu ma'u?

- Ko 'e tau konga malu'i sino (immune system) 'oku kehekehe ia 'i he tokotaha kotoa pe pea 'e 'i ai 'a e ni'ihi te nau ki'i ongo'i pea 'e 'i ai e kalasi 'e 'ikai te nau ongo'i ha me'a. Kaekehe, koe me'a mahu'inga ke teke mama'o 'aupito 'a e pekia mei ho tau kakai teutefito ki ho tau vaivai.
- Ko e ngaahi ongo teke ma'u 'ihe 'osi 'ae huhu malu'i ko e: mamahi e uma ne fai ai e huhu, ongo'i mamahi ho uoua, mamahi 'ia ho to sino, ngaa vaivaia, mo ki'i fakamomoko. Meimei lau 'aho pe, pea 'e 'alu pe 'i ai ke 'osi. Kapau 'oku kei 'i ai pe ha manavahē, 'oku lelei pe ke te fetu'utaki ki ho toketā telia na 'oku 'iai ha'o fehu'i.
- 'I he hili ho'o ma'u 'ae huhu malu'i, kuo pau ke te tali minite 'e 15 ke fakapapau 'oku 'ikai 'iai ha anga fakahoha'a 'oku hoko kia ko e mei he huhu malu'i.
- Koe fakaongoongo eni meihe potungaue CDC kihe hili 'a e huhu malu'i – Faka'aonga'i ha konga tauveli fakavai 'o tuku pe 'i he uma ne fai ai e huhu, fakamalohisino 'o ueue'i pe ho faha'i uma koia, inu ma'oni e vai pea tui vala ma'ama'a pe.
- Kapau 'e 'osi ha houa 'e 24 pea 'oku kei 'ikai pe keke ongo'i fiemalie mei he huhu malu'i, 'oku fakaha mei he potungāue mo'ui CDC
- keke fetu'utaki kiho'o toketā.

Koe ha 'a'aku 'e fai 'i he 'osi 'a e huhu malu'i?

- Kapau 'oku ke loto ki ai, 'oku lelei pe ke fai ha'o faito'o faka Tonga anga maheni, tautefito kihe faitu'u uma ne fai ai e huhu malu'i.
- Oku mahu'inga 'aupito 'i he taimi ko 'eni, neongo kuo fai 'ae huhu malu'i, ke tau kei tauhi ma'u ki he ngaahi tu'utu'uni kuo fakahā mai mei he Potungaue lahi 'o e CDC, 'Ofisi 'o e Kovana, moe potungāue mo'ui 'o 'e tau ngaahi siteiti. Te tau faka'onga'i ma'u pe 'ae me'a malu'i fofonga, tu'u faka'ehi'ehi mo vā mama'o, fanofano ma'u pe ho tau la'i nima, kae tautau tefito kihe kakai 'oku 'ikai ko ha'ata tonu. Koe faito'o lelei pe ia kia taua ke fai, kae 'oua ke fakangofua mai mei he 'Ofisi mo'ui ha liliu ange kihe fakalakalaka 'oe mo'ui.

